

Torontál vármegye „első emberei” – a „behozatali főispánok” – korszakában (1780–1807)

I. A történelmi Torontál vármegye újraalapításának körülményei

A pozsareváci békekötéssel (1718. július 21.) a török iga alól felszabadult ún. Temesi bánóság (Temeschwarer Banat) létrehozásával egy újabb, speciális jogállású terület létesült, amely 1718 és 1778 között az osztrák adminisztráció alá tartozott. Mivel a terület – III. Károly magyar és cseh király, német-római császár (1711–1740) szerint „*jus armorum*” jogcímmel rendelkezett,¹ azaz „*fegyverrel meghódított területnek*” minősült, ezért sem adta vissza az uralkodó azt a jogos tulajdonosának, a Magyar Királyságnak. Továbbá a magyarság hosszú ideig – 1778/1779-ig – le sem telepedhetett itt. Előbb katonai, majd – Mária Terézia magyar és cseh királynő (1740–1780), német-római császárné (1745–1765) döntése értelmében – 1751 és 1778 között katonai és polgári igazgatás alá került a térség. Végül Mária Terézia 1778-ban elrendelte, hogy a Temesi bánóság területét csatolják vissza Magyarországhoz, és ott a magyar vármegyei közigazgatást vezessék be.²

A Bánság Magyarországhoz történő visszacsatolása több körülményre is visszavezethető, melyek vizsgálata külön tanulmányt érdemelne. Annyit érdemes itt megjegyezni, hogy a császári udvarnak nem sikerült egy német ajkú, „osztrák örökös tartományt” kialakítania a területből. Továbbá a német telepítések – németül: „Schwabenzug” – sem voltak mindig sikeresek, a németek – elsősorban a közegészségügyi viszonyok miatt – a „németiség temetőjének” nevezték a térséget. „*Ezt igazolja a régi mondás: »Der erste hat den Tod, der zweite hat die Not, erst der dritte hat das Brot«.* (Az elsőnek a halál jut, a másodiknak a szükség, és csak a harmadiknak jut kenyér.)”³ Fontos szempont volt, hogy jelentős összeget emésztett fel a telepítések, akárcsak a térség közbiztonsági és közegészségügyi viszonyainak rendezése. Ugyanakkor a magyar rendek a törökök kiűzése óta folyamatosan szorgalmazták a terület Magyarországhoz történő visszacsatolását és ott a – magyar államiság „védőbástyáinak” számító – vármegyerendszer felállítását. A kincstár nehéz helyzete, valamint a korabeli politikai viszonyok alakulása miatt került

¹ A *jus armorum* „klasszikus” jelentése a következő: „*Fegyverjog: A jus armorum jelenti: a) hadsereg tartásának jogát; b) a hadüzemelés s békekötés jogát, mindkettő az államfő felségjogaihoz tartozik; c) a fegyverviselés s fegyvertartás joga (port d'armes), mely közbiztonsági tekintetéből a törvény által megszorítható, míg a fegyveradó ily megszorításnak nem tekinthető; d) az 1848 előtti magyar jogban a fegyverjog mint adományozási cím szerepelt (donatio titulo juris armorum), melynek szokásos formulája ez volt: «possessionem N. jure armorum ad dispositionem collationemque nostram Regiam devolutam ac taliter possessam, cum eodem jure armorum damus».* Az ily királyi kézből, vagyis a jószág valóságos átadásával járó adományok a múlt század kezdetét óta az országnak a törököktől visszafoglalt részeiben történtek. A fegyverjog a jószág visszafoglalására történt hadi költségeknek aránylagos részét (*quota proportionalis*) jelentette, melyet a jószág becsúje szerint a királyi kincstárba fizetni tartoztak azok, kik arra régi oklevelekkel gyökeres jogukat kimutatták. A *quota* rendszerint a jószág becsárának 1/10-ed része volt.” GERŐ LAJOS (szerk.): *A Pallas nagy lexikona. VI. kötet (Elektromos hal–Fék)*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1894, 761. p.

² GYÉMÁNT RICHÁRD: *Nemzetiségi és felekezeti viszonyok a Bánság területén (különös tekintettel a 18. századi betelepítésekre)*. In: KATONA TAMÁS – KOVACSICSNÉ NAGY KATALIN – LACZKA ÉVA ZITA (szerk.): *Vavró István, a tudós és pedagógus: Ünnepi kötet dr. Vavró István professzor 80. születésnapjára*. Magyar Statisztikai Társaság – SZIE ÁJK, Budapest–Győr, 2016, pp. 27–39.

³ *Budakeszi Város Német Önkormányzata*: <http://bvno.hu/hu/ez-lesz-a-tortenelem-oldal/> (Letöltés ideje: 2017. június 17.)

sor a térség visszaadására. A magyar királynő erre a feladatra gróf Niczky Kristófot mint királyi biztost nevezte ki. A királyi biztos az erre a célra létrehozott királyi bizottság⁴ élén 1778. május 31-én Temesvárra érkezett.

„1778 június 6-án Niczky Kristóf Temesvárott átvevén a temesi tartományt az eddigi hatóságoktól, beutazta az egyes vidékeket, hogy teljes tájékozást szerezzen a közállapotok felől, miközben a bekebelezési bizottság az újonnan felállítandó vármegyék határvonalainak megállapításán munkálkodott, mely munkálatok csak hosszas tanácskozások és ismételt határjárások után, 1779. év tavaszán fejeződtek be. Mivel a régi vármegyék területi kiterjedései a bizottság tagjai előtt nem voltak ismeretesek, a határok kijelölése inkább közlekedési, nemzetgazdasági és közbiztonsági szempontok figyelembe vétele mellett történt. [...] A visszaállított Torontál vármegye ünnepélyes felavatása 1779. évi július 13-án Nagybecskerekén ment végbe, gróf Niczky Kristóf elnöklete alatt, a még márczius havában kinevezett vármegyei tisztikar közreműködésével. 1779. július 13-ikával egy új korszak veszi kezdetét Torontál vármegye történetében. E naptól kezdve a közigazgatás ismét a vármegyei önkormányzat kezébe jutott és a vármegye területe végleg visszakerült az anyaországhoz, a honnan a török hódoltság közel harmadfélszázaddal azelőtt elszakította.”⁵

II. A történelmi Torontál vármegye „újraalapítója”: gróf niczkifalvay Niczky Kristóf

Habár sokat tett a történelmi Torontál vármegye ismételt – 1778/1779. évi – felállításáért, a vármegye főispánjainak⁶ sora mégsem gróf Niczky Kristóffal (1725–1787) indult, hanem az

uralkodó által jóváhagyott és gróf Niczky Kristóf által beiktatott gróf radványi Győry Ferenc udvari tanácsossal. Ennek ellenére érdemes röviden megismernedni gróf niczkifalvay Niczky Kristóf vázlatos életrajzával.

A Zala vármegyében, Sümegen született, német szellemben nevelkedett gróf egy népes dunántúli nemesi család sarja volt. „Magyarország egyik legidősb családja, mely a Dunántúl elterjedt és 1221-ig oklevelesen kimutatható Ják nemzetségből eredt. E nemzetség egyik tagja, János mester a XIV. század végén a Niczky nevet kezdte használni, mely később családi név lett.”⁷ Niczky Kristóf ősei közül többen magas rangú hivatali pozíciókba jutottak. Édesapja, Niczky György például Zala és Somogy vármegyék alispánja volt. A nemesi család a 18. században – Niczky Kristófnak köszönhetően – emelkedett ki és élte fénykorát. Magának gróf Niczky Kristófnak is hatalmas birtokai voltak Sopron, Vas, Veszprém, Zala és Somogy vármegyékben. Mint olvasható, Niczky igen gazdag nemesember volt, akinek a rokonsága nagy befolyással rendelkezett. Nem elhanyagolható, hogy a pozsonyi akadémián és a bécsi egyetemen szerzett végzettségei folytán jelentős szaktudással is rendelkezett, főképp, ami az államtudományokat illette. Több könyve is megjelent a témakörben.

Gróf Niczky Kristóf a felvilágosult abszolutizmus és a Habsburg-ház feltétlen híve volt. Előbb Mária Terézia, majd annak fia, a „kalapos király”, II. József (1780–1790) szolgálatában állt. Számos tisztséget elnyert élete folyamán, volt udvari kamarai tanácsos (1751), majd Mária Terézia a Magyar Udvari Kancelláriánál alkalmazta. Később, 1767-től belső titkos tanácsos lett. Mária Terézia jóvoltából 1765. november 5-én grófi címet kapott. Az uralkodónő kitüntetésekkel is adományozott a számára, így 1764-ben a Szent

⁴ Gróf Niczky Kristóf kíséretében voltak gróf Zichy Ferenc udvari kamarai tanácsos, Vörös Antal alnádor, Trajcsik Ádám udvari titkár és Lovász Zsigmond, a királyi bizottság tagjává kinevezett aradi alispán is. REISZIG EDE: *Torontál vármegye története 1779-ig*. In: BOROVSKY SAMU (szerk.): *Torontál vármegye. Magyarország vármegyéi és városai*. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912, 428. p.

⁵ REISZIG EDE: *Torontál vármegye története 1779-ig*. In: BOROVSKY SAMU (szerk.): *Torontál vármegye. Magyarország vármegyéi és városai*. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912, 429. p.

⁶ Ennek ellenére az újonnan felállított Temes vármegye első főispánja gróf Niczky Kristóf lett, ráadásul a Habsburg uralkodótól a temesi gróf címet is elnyerte.

⁷ GERŐ LAJOS (szerk.): *A Pallas nagy lexikona. XIII. kötet (Nemes ág–Pillér)*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1896, 166. p.

István-rend kiskeresztjét, majd 1778. április 5-én a Szent István-rend középkeresztjét nyerte el.⁸

II. József regnálása alatt, 1782 októberétől a királyi kamara elnöke, királyi kincstartó és a közoktatásügy főfelügyelője lett. Tárnokmester 1783-tól, majd ugyanekkor nevezte ki őt II. József az újonnan rendezett és központosított királyi helytartótanács főelnökévé, 1786-ban országbíróvá, 1787-től pedig királyi személynökké.

A fenti jelentős titulusok és kitüntetések okán gróf Niczky Kristóf szinte mindennapos kapcsolatban állt a mindenkori Habsburg uralkodóval. Mint „simulékony” udvari bizalmas, karrierje gyorsan ívelt felfelé. Ezt valószínűleg az is elősegítette, hogy a Három Sashoz nevű szabadművespáholy tagja volt, továbbá részt vett a magyarországi szabadművesség kiépítésében is.⁹

Életének legfontosabb mozzanata minden bizonnyal az lehetett, hogy 1778-ban mint királyi biztos véghezvitte az uralkodónő akaratát, azaz segédkezett a Temesi bánságnak az anyaországhoz való visszacsatolásában. Erre az eseményre 1778. június 6-án került sor, amikor átvette a Temesi bánság kormányzóságát, és megkezdte a korábbi vármegyék – nevezetesen Torontál, Temes és Krassó vármegye – helyreállítását, határaik megvonását. Az ún. inkorporációt, azaz a bekebelezést egy év leforgása alatt hajtotta végre. A következő évben, 1779-ben három vármegye alakult újjá. Elsőként 1779. június 22-én, Temesváron (Timișoara) Temes vármegye, majd 1779. július 13-án Nagybecskerekén (Зрењанин/Zrenjanin) Torontál vármegye és végül 1779. augusztus 5-én, Lugoson (Lugoj) – immár gróf Niczky nélkül¹⁰ – Krassó vármegye alakult meg.¹¹

Az újonnan létrejött Torontál vármegye határa északon a Maros, nyugaton a Tisza folyó, délen

a katonai határőrvidék,¹² keleten pedig Temes vármegye volt. Torontál vármegye akkoriban négy járásra tagolódott. Ezek voltak a nagybecskereki, a nagyszentmiklósi, a törökkanizsai és az újpécsi járasok.¹³

Kalapis Zoltán a következőket írta: „A krónikások feljegyezték, hogy Nicky hatlovas hintóval érkezett Temesvárról, s a beiktatáson magyarul szolt az új főispánhoz, aki szintén magyarul válaszolt. Több évszázad után ezek voltak az első hivatalos magyar szónoklatok a vármegyében. A képhez azonban hozzátartozik az is, hogy a három újólag megalapított vármegye lakosságának 65 százaléka román, 20 százaléka szerb, 10 százaléka német, a fennmaradt 5 százalékot pedig magyarok, bolgárok, zsidók, cigányok és mások osztják.”¹⁴

Niczky Kristóf az előbb említettek után a Bánságból a helytartótanács főelnöki székébe került. Későbbi – már nem hosszúára szabott – élete azonban keserűséget is tartogatott számára. Szervilitása, illetve II. József felvilágosult abszolutizmusának feltétlen támogatása miatt gúnyiratokat szerkesztettek róla, az irodalmi művekben pedig ellenszenves figurának festették le. Így például Dugonics András az első magyar regény, az *Etelka* oldalain. Dugonics András Árpád és Zalán erőszakos intézkedéseiben II. József rendeleteit pellengérezte ki, az intrikus Róka alakját pedig a császár két belső emberéről, gróf Laczyról és gróf Niczkyról mintázta. Ezenkívül Jókai Mór sem feledkezett meg gróf Niczky – negatív – karakteréről a Rab Ráby című regényében.

Összefoglalva, gróf Niczky Kristóf kiművelt, jelentős szaktudással és munkabírással, valamint hatalmas anyagi és kapcsolati háttérrel rendelkező, a Habsburg-házhoz hű magyar nemes volt. Akinek elévülhetetlen érdemei voltak abban,

⁸ SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái. IX. (Mircse–Oszvaldt)*. Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, Budapest, 1903, pp. 1047–1048.

⁹ KALAPIS ZOLTÁN: *Életrajzi kalauz. II. kötet (H–O). Ezer magyar biográfia a délszláv országokból*. Forum Kiadó, Újvidék, 2003, pp. 334–335.

¹⁰ SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái. IX. (Mircse–Oszvaldt)*. Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, Budapest, 1903, pp. 1047–1048.

¹¹ KALAPIS ZOLTÁN: *Életrajzi kalauz. II. kötet (H–O). Ezer magyar biográfia a délszláv országokból*. Forum Kiadó, Újvidék, 2003, 335. p.

¹² Ebben az időszakban, a később – 1873-ban, a katonai határőrvidék megszüntetésével – Torontál vármegyéhez került Alibunári, Antalfalvai és Pancsovai járasok még nem léteztek, azok területe a Bánsági határőrvidék része volt. Az előbbi az Illír-bánsági ezred, az utóbbi kettő jórészt a Német-bánsági ezred területéhez tartozott.

¹³ REISZIG EDE: *Torontál vármegye története 1779-ig*. In: BOROVSKY SAMU (szerk.): *Torontál vármegye. Magyarország vármegyéi és városai*. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912, 447. p.

¹⁴ KALAPIS ZOLTÁN: *Életrajzi kalauz. II. kötet (H–O). Ezer magyar biográfia a délszláv országokból*. Forum Kiadó, Újvidék, 2003, 335. p.

hogy a magyar nemzet egyik nagy sérelmét „orvosolta”, azaz a Bánság inkorporálását véghezvitte. Ezt a kivételes életpályát azonban jelentősen beárnyékolta az akkoriban – Magyarországon is – népszerűtlen II. József iránti feltétlen hűsége és az uralkodó támogatása.

Gróf Niczky Kristóf portréja

Forrás: BOROVSZKY SAMU: *Torontál vármegye. Magyarország vármegyéi és városai. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912. Országos Széchenyi Könyvtár, Magyar Elektronikus Könyvtár: <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0022/13.html> (Letöltés ideje: 2017. június 13.)*

III. A „behozatali főispánok” korszaka (1780–1807)

A „behozatali főispán” kifejezés utalás Kalapis Zoltán szóhasználatára,¹⁵ aki életrajzi lexikonjában a mindenkor Habsburg uralkodó jóvoltából kinevezett, Torontál vármegye határain túlról érkezett, nemesi származású személyeket nevezte

így. A „behozatali főispán” kifejezés bár pejoratív hangzik, valójában a bánsági vármegyéknek kezdetben nem volt más lehetősége. A török időkben a Bánság területén a vármegyei élet mindenhol megszűnt, a magyarság jóformán kivészett, a nemesség elmenekült. Helyükre jórészt szerbek és románok érkeztek, 1718-tól pedig egyre jelentősebb számban németek telepedtek le. A török korban a római katolikus hitélet is szinte teljesen megszűnt, csak néhány kóborló ferences barát próbált a maroknyi római katolikus hívőknek lelki vigaszt nyújtani. A csanádi püspök címe pusztán titulussá vált; a püspökök amúgy is jórészt Nagyszombatban (Trnava), illetve Pozsonyban (Bratislava) éltek. A csanádi püspököknek a törökök kiűzéséig lehetőségük sem volt a püspökségi területükön élni, illetve azt látogatni. Majd az 1718 és 1778 közötti császári adminisztráció sem tette lehetővé a magyar berendezkedést. Ezért nem csoda, hogy az 1778/1779-ben újból életre hívott vármegye a „főhivatalnokok”, illetve a magyar nemesség tekintetében is „hiánnyal” küzdött. A magyar vármegyrendszer, így Torontál vármegye felállításával ismét lehetőség nyílt a vármegyék „első embereinek”, a főispánoknak a beiktatására. Mivel ebben az időszakban a főispánokat a Habsburg uralkodó nevezte ki, ezért Torontál vármegye „behozatali” főispánjai kivétel nélkül a Habsburg-házhoz lojális személyek voltak.

III. 1. Gróf radványi György Ferenc, Torontál vármegye főispánja (1780–1783)

A „behozatali főispánok” sora gróf radványi György Ferenc udvari tanácsossal indult. Gyakorlatilag ő volt Torontál vármegye első, hivatalosan kinevezett főispánja.

„A Radványi György család a XVIII. században emelkedett fel, de a nemesség megszerzésével kapcsolatban a genealógiai szakirodalom nem egységes. A György Ferencre vonatkozó születési, halál- és adatok bizonytalanok, és ez a bizonytalanság a nemesség adományozásánál is fennáll.”¹⁶

¹⁵ KALAPIS ZOLTÁN: *Életrajzi kalauz. I. kötet (A–Gy). Ezer magyar biográfia a délszláv országokból.* Forum Kiadó, Újvidék, 2003, 374. p.

¹⁶ CSÉCS TERÉZ: *Gúnyvers radványi György Ferenc királyi biztos búcsúztatására.* In: SZÉKELY ZOLTÁN (főszerk.): *ARRABONA 45/2., A Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Közleményei.* Győr-Moson-Sopron Megyei Önkormányzat – NKA, Nemzeti Kulturális Alapprogram, Győr, 2007, 207. p.

Gróf radványi Győri Ferenc életpályája – gróf Niczky Kristóféhoz hasonlóan – a fokozatos emelkedésből állt. Előbb, 1749-ben a Pozsonyi kerület tartományi albiztosa, majd 1754-ben a Magyar Királyi Helytartótanács titkára lett. Ezt követően, 1768-tól 1783-ig kancelláriai tanácsos. II. József alatt már címzetes titkos államtanácsosként vált főnemessé.¹⁷

Torontál vármegye főispáni tisztségét – 1780. október 4-én történt beiktatása után¹⁸ – 1780 és 1783 között látta el. Valószínűleg sok kötődése nem lehetett a vármegyéhez, mert 1783 és 1785 között már Tolna vármegyében nyerte el a főispáni tisztséget. Végül 1785-től haláláig a – II. József által felállított – Győri kerület (Győr, Moson, Sopron, Vas, Veszprém, Komárom és Esztergom vármegyék) királyi biztosa volt.

A rövid ideig tartó főispánság idején, 1780-tól megkezdődött a kincstári birtokok – a császári udvar jóváhagyásával történő – eladása, aminek az volt a célja, hogy a török időkben kiveszett népességet pótolják, illetve a még néptelen vagy gyéren lakott területeken – új munkaerő biztosítása végett – a népességszámot növeljék. Némely uradalmak azonban továbbra is kincstári igazgatás alatt maradtak. Ugyanakkor II. József 1782. szeptember 21-én kelt pátensével kedvező feltételeket akart teremteni a később betelepülő római katolikus németeknek, ezért megkezdődött a betelepítéseket előkészítő munka.¹⁹

Győry Ferenc munkássága inkább 1785 és 1790 között kiemelkedő, amikor már nem Torontál vármegye főispánja, hanem a Győri kerület biztosa volt.

Gróf radványi Győry Ferenc nagy munkabírási, jelentős tudással rendelkező, de császárhű egyén volt. Személyisége ellentmondásos, mivel élete folyamán lojális emberként az uralkodót szolgálta, ugyanakkor igyekezett hazája érdekében a jozefinista eszmékkel szemben az uralkodót, II. Józsefet – szándékai tekintetében – jobb belátásra bírni.

III. 2. Gróf éleskői Batthyány János, Torontál vármegye főispánja (1783–1785, 1790–1792)

„A hagyomány szerint Órs vezér nemzetsége, az egyik legősibb magyar nemesi család. Az idők folyamán több ágra szakadt család újabb és újabb rangemelésekben részesült. 1628-ban bárói, 1630-ban grófi rangot szereztek. [...] A család másik ága 1764-ben hercegi rangot kapott.”²⁰

Az 1747. november 16-án született gróf Batthyány János már hosszabb ideje kamarai tanácsos volt, amikor 1783. június 3-án beiktatták Torontál vármegye főispáni tisztségébe. Ezt megelőzően azonban a család már 1781. augusztus 1-jén megvásárolta a kincstártól az óbébai uradalmat, illetve a hozzá tartozó Óbáb (Beba Veche), Valkány (Valcani), Oroszlámos (Банатско Аранђелово/Banatsko Aranđelovo) településeket.

Nem hosszú ideig élvezhette főispáni tisztségét, először 1785-ben kellett lemondania II. József közigazgatási reformjai miatt, amelynek következtében a vármegyéket kerületekbe sorolták be, és azok élére az uralkodó által kinevezett királyi biztos került.

Az uralkodó halála előtt – 1790. január 28-án, a „nevezetes tollvonással” – közigazgatási reformjait is visszavonta, és gróf Batthyány János visszatérhetett Torontál vármegye főispáni székébe, de két év múlva, 1792-ben végleg távozni kényszerült, és helyét ócsai Balogh Péternek adta át. Jelentősebb szerepet nem játszott Torontál vármegye életében. A korabeli festményről – az öltözéke alapján – egy, a Habsburg Monarchiához hű személy tekint ránk.

Gróf Batthyány János 1831. június 11-én halt meg Pozsony vármegye székhelyén, a királyi koronázóvárosban, Pozsonyban. A gróf halála után, 1838-ban a család az Óbáb melletti birto-

¹⁷ FALLENBÜCHL ZOLTÁN: *Mária Terézia magyar hivatalnokai*. Történeti Statisztikai Füzetek 10., KSH, Budapest, 1989, 79. p.

¹⁸ A főispán beiktatásakor a nagybecskereki ünnepségen végig magyar nyelvű szónoklatokat tartottak. BOGOLYUB, ALEXICH: *Torontál vármegye története 1779-től 1867-ig*. In: BOROVSKY SAMU (szerk.): *Torontál vármegye. Magyarország vármegyéi és városai*. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912, 447. p. „A főispánok (adminisztrátorok) túlnyomó többsége ugyanis az udvari vagy országos kormányzások tanácsosai közül került ki; egyegy főispáni stallum szabaddá válásakor gyakran tucatnyi kérelmet nyújtottak be az uralkodóhoz... vezető tisztviselők, tanácsosok, és még II. József is többnyire közülük nevezte ki – valóságos vagy vélt érdemek honorálásaképpen – az új főispánt.” HAJDÚ LAJOS: *II. József igazgatási reformjai Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982, 20. p.

¹⁹ BOGOLYUB, ALEXICH: *Torontál vármegye története 1779-től 1867-ig*. In: BOROVSKY SAMU (szerk.): *Torontál vármegye. Magyarország vármegyéi és városai*. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912, pp. 447–448.

²⁰ HALMÁGYI PÁL: *Csanád és Torontál vármegye tisztségviselői 1779–1944*. A Makói Múzeum Füzetek 100., Makó, 2001, 8. p.

kára német lakosokat telepített, és az újonnan létesített falut Battyánházának (Botinești) nevezték el.²¹

Az egykori Torontál vármegye székhelyén, a nagybecskereki vármegyeházán kiállított, gróf Batthyány János főispánról készült festményt az első világháború végén menekítették át Torontál vármegye megmaradt részére, Kiszomborba. Innen – 1924-ben került – Csanád, Arad és Torontál közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye székhelyére, Makóra. Jelenleg a festményt Makón őrzik.

Gróf éleskői Batthyány János,
Torontál vármegye egykori főispánja
(1783–1785, 1790–1792)

A képforrása: HALMÁGYI PÁL: *Csanád és Torontál vármegye tisztségviselői. 1779–1944.* A Makói Múzeum Füzetei 100., Makó, 2001, 9. p., *Nemzeti Portrétár*: <http://opac3.npt.monguz.hu/record/-/record/display/manifestation/9853/916f2843-8981-4a43-b704-e628b38ff78a/solr/0/24/0/1/score/desc> (Letöltés ideje: 2017. június 20.)

III. 3. Dezséri Bachó János, a kerületi biztos (1785–1790)

II. József, a „kalapos király” (1780–1790) józsefinista reformjait nemcsak Magyarországon, hanem a Habsburg Birodalom más pontjain is jórészt ellenszenvvel fogadták. A (magyar) hagyományokra, szokásokra, törvényekre és egyéb jogszabályokra nem volt tekintettel. Ezzel széles körben ellenségeket szerzett magának. Nemcsak a magyar nemesség, hanem egyes népcsoportok is felléptek ellene, így például az erdélyi szászok, akik kiváltságukat érezték veszélyeztetve általa.

Az uralkodó rendelkezései kezdetben nem éreztették hatásukat Torontál vármegyében. Az 1784 és 1787 közötti első népszámlálást, a birtokbecslést és a felmérést tartalmazó rendeletének Torontál vármegye nem szívesen, de mégis engedelmeskedett, és az összeírást és felmérést nagyobb nehézségek nélkül hajtotta végre. A német nyelv hivatalossá tételének kérdését, valamint a Magyar Királyság közigazgatási reformját – a többi vármegyéhez hasonlóan – Torontál vármegye is nehezményezte. Az uralkodó megszüntetve a régi hagyományokon alapuló vármegyeyrendszert a vármegyéből kerületeket hozott létre. Az 1785. március 18-án kibocsátott rendelete az újonnan felállított ún. Temesi kerületbe sorolta Bács, Torontál, Temes és Krassó vármegyéket.²² A kerület királyi biztosa – a Tren-

²¹ Az egykoron a Törökkanizsai járáshoz tartozó kis népességszámú falut – a trianoni békeszerződés értelmében – 1920-ban a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz csatolták, majd a végleges határt a délszláv és a román állam között – az 1923. november 24-i belgrádi egyezmény alapján – 1924. április 10-én állapították meg. Ekkor a település Óbébbel és Pusztakeresztúrral (Cherestur) Románia része lett. Battyánházát még az 1920-as években a szomszédos – jobbára románok által lakott – Óbéb településsel egyesítették. Az 1930. évi román népszámlálás adataiban önállóan már nem szerepelt, Óbéb része volt. VARGA E. ÁRPÁD: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája (1850–1992). III. kötet, Arad, Krassó-Szörény és Temes megye, Népszámlálási adatok 1869–1992 között.* Teleki László Alapítvány – Pro-Print Könyvkiadó, Budapest–Csíkszereda, 2000, 456. p.

²² II. József rendelkezése értelmében a magyarországi vármegyeyrendszert megszüntették, a vármegyéket tíz kerületbe sorolták be, így jött létre a Besztercebányai, a Győri, a Kassai, a Munkácsi, a Nagyváradi, a Nyitrai, a Pesti, a Pécsi, a Temesvári és a Zágrábi kerület, hasonló nevű székhelyekkel. Erdélyben is három új egységet szerveztek, Fogaras, Kolozsvár és Szeben központtal. A 13 kerület élére kerületi biztost neveztek ki.

csén vármegyéből származó – Bachó János (?–1810) lett, akinek az 1783. június 3-án beiktatott gróf Batthyány János főispán a helyét átengedte. Az új kerületi biztost, Bachó Jánost 1785. június 14-én, ünnepélyes keretek között, a közgyűlésen iktatták be.

„Az új rendszer ellenére a német hivatalos nyelv a vármegyében nem tudott kellően érvényre jutni, igazolják a közgyűlési jegyzőkönyvek, melyeket 1785 végéig latinul vezettek. Hogy mi történt azután és hogy József törvénytelen rendeletei minő visszhangra találtak itt, annak hű képét nem adhatjuk, mert ez időből nem maradtak fenn a vármegyében írott emlékeink.”²³ Annyi bizonyos, hogy a haldokló II. József közvetlenül a halála előtt minden olyan rendelkezését visszavonta, melyek a magyarországi és az erdélyi rendek jogait sértette. „A »nevezetes tollvonás«, mely közel 6000 jogszabályt semmisített meg, csak a türelmi-, a jobbágy- és az alsópapságról szóló rendeletet hagyta érvényben.”²⁴ Ezáltal a történelmi Magyarország kerületi felosztása is érvényét veszítette; visszaállították a vármegyéket.

A Temesi kerület megszüntetésével Torontál vármegye ismét önálló törvényhatóság lett. A főispán újból, immár másodjára a korábban II. József rendelkezései miatt – 1785-ban – lemondásra kényszerült gróf Batthyány János lett.

Bachó János személyéről, illetve – további – életéről meglehetősen szűkszavúak a források.

II. 4. Ócsai Balogh Péter, Torontál vármegye főispánja (1792–1802)

Az ócsai Balogh család a 17. század folyamán tűnt fel a magyar történelemben. A Pest vármegyei településről, Ócsáról kapták a nemesi nevüket, melyet adományba nyertek az uralkodótól. Ennek ellenére jobbára Nógrád vármegyéhez kötődtek, ott töltötték be hivatali tisztségeket.²⁵ Ócsai Balogh Péter (1748–1818) pályája is Nógrád vármegyében indult.

Az 1748. augusztus 14-én született – a későmárki és a pozsonyi líceumban tanult – ócsai Balogh Péter 1773-ban főszolgabíró, majd 1793-ban helyettes alispán volt Nógrád vármegyében. Később a hétszemélyes tábla²⁶ ülnöke lett, de a belső titkos tanácsosi címet is elnyerte.²⁷ Torontál vármegye főispáni tisztségébe 1792-ben iktatták be, és egy évtizeden át, 1802-ig látta el a feladatát. Torontál vármegyei megbízatása után, még 1802-ben, a felvidéki Zólyom vármegye főispánjának nevezték ki. A torontáli főispáni székben, Johanna nevű lánytestvérének férje, nemes és gróf losonczi Gyürky István követte.

Hivatali pályafutását az udvari kancellárián fejezte be. Emellett 1789-től az ágostai hitvallást követő evangélikus egyház főinspektora is volt. Ezért nem csodálkozhatunk, hogy – mint Nógrád vármegye követe – részt vett az 1790/91-i

²³ A Hertelendy család, a Hertelendy információs honlapja: http://hertelendy.pw/content/index.php/Hertelendy_J%C3%B3zsef_1758_-_1827 (Letöltés ideje: 2017. június 14)

²⁴ TARJÁN M. TAMÁS: 1790. január 28. A „nevezetes tollvonás”. Rubiconline honlap: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1790_január_28_a_nevezetes_tollvonás (Letöltés ideje: 2017. június 14.)

²⁵ „Balogh. (Ócsai.) Előnevét a pestvármegyei Ócsa helységtől vette. Első ismert őse Dániel, a ki 1632–1655-ben, mint kapitány Balassagyarmaton lakott. Két fia volt: Jeromos, a ki török fogságba került és Mihály (1651.), a ki a családot tovább terjesztette. Pál, sógorával, Tihanyi Ferenczczel együtt 1718 nov. 3-án Borsosberénybe és Szomolyára nyert nádori adományt. Mihály 1770-ben Nógrád vármegye szolgabírája, Zsigmond, a ki Bágyonban lakott, 1760-ban Nógrád vármegye táblabírája. Péter (szül. 1748.) 1713-ban Nógrád vármegye szolgabírája. 1783-ban helyettes alispán, azután a hétszemélyes tábla ülnöke, az 1790-91. évi országgyűlésen Nógrád vármegye követe. 1789-ben az evang. egyház főgondnokává választották meg. 1802-ben Zólyom vármegye főispánja v. b. t. t. († 1818.) A XIX. század első felében a család Szőlős és Borsosberény helységekben bírt földesúri joggal.” REISZIG EDE: Nógrád vármegye nemesi családai. In: BOROVSKY SAMU (szerk.): Nógrád vármegye. Magyarország vármegyéi és városai. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1911, pp. 588–589.

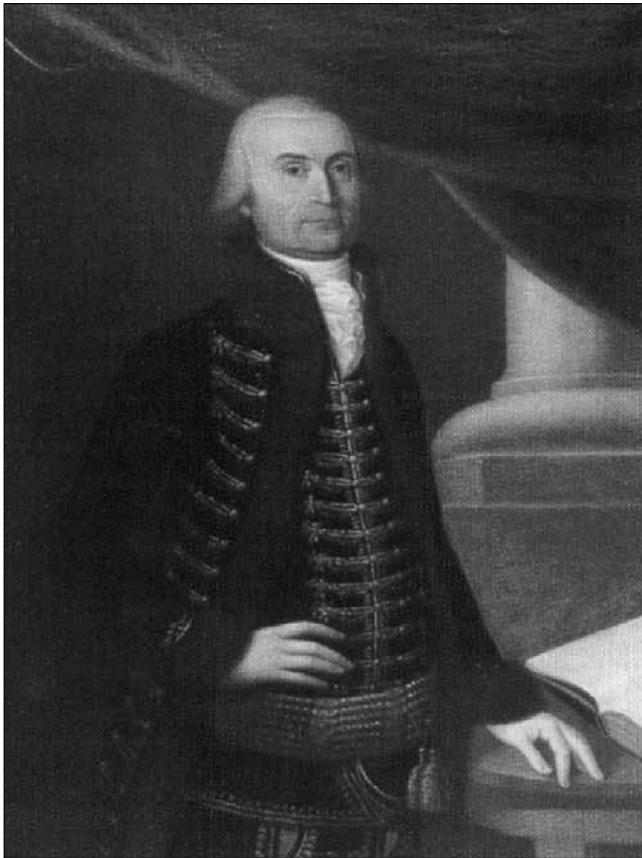
²⁶ „A hétszemélyes tábla (lat. iudicium septemvirale, tabula septemvirale): a nádor föllebbezési bírósága 1694 után. – A név a hagyományos 7 tagú tanácsból származik, mely a nádorból, 3 főúrból (az országbíró, a tárnokmester s még valaki) és 3 főpapból állt. A királyi táblától, mely minden ügyet első fokon ítél meg, a föllebbezések úgy mentek a nádor elé, hogy ugyanaz az ítélőmester, aki a táblán foglalkozott ez ügygel, előadta a nádornak. A hétszemélyes tábla ítéletének végrehajtását a királyi táblára bízták. A hétszemélyes tábla nyolcados bíróság volt. – 1723: a legfelsőbb bíróságnak a hétszemélyes tábla csak föllebbezési fóruma lett, mely az eléje került pereket véglegesen eldöntötte, s azok még a királyhoz sem voltak tovább föllebbezhetők. Elnöke a nádor, távollétében az országbíró. 1848 e. 5 főpap (a 2 érs. és 3 cpp.), 6 főúr és 9 nemesi ülnök volt a tagja. Érvényes ítélethez 11 fő jelenléte volt szükséges.” DIÓS ISTVÁN – VICZIÁN JÁNOS (szerk.): Magyar Katolikus Lexikon. IV. kötet (Gas–Hom). Szent István Társulat, Budapest, 1998, 803. p.

²⁷ HALMÁGYI PÁL: Csanád és Torontál vármegye tisztségviselői 1779–1944. A Makói Múzeum Füzetei 100., Makó, 2001, 12. p.

országgyűlésen, ahol a protestánsok vallásszabadsága ügyében tartott beszédei feltűnést keltek.

Ócsai Balogh Péter 1818. október 16-án halt meg Nógrád vármegyében. *„Temetésekor Kolosváry István magyar, Walentiny János pedig tót beszédet tartottak. A pesti ág. ev. hitközség ünnepi isteni tisztelete alkalmával Kis János tartott gyászbeszédet.”*²⁸

Az egykori Torontál vármegye székhelyén, a nagybecskereki vármegyeházán kiállított, ócsai Balogh Péter főispánról készült festményt az első világháború végén menekítették át Torontál vármegye megmaradt részére, Kiszomborba. Innen – 1924-ben került – Csanád, Arad és Torontál közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye székhelyére, Makóra. Jelenleg a festményt Budapesten őrzik.

Ócsai Balogh Péter, Torontál vármegye egykori főispánja (1792–1802)

A kép forrása: HALMÁGYI PÁL: *Csanád és Torontál vármegye tisztségviselői. 1779–1944.* A Makói Múzeum Füzetei 100., Makó, 2001, 13. p., *Nemzeti Portrétár*: <http://opac3.npt.monguz.hu/record/-/record/display/manifestation/1314/cbff60e9-8108-458f-8c15-70c9bd98d910/solr/0/24/0/1/score/desc> (Letöltés ideje: 2017. június 20.)

III. 5. Nemes és gróf losonczy Gyürky István, Torontál vármegye főispánja (1802–1807)

Torontál vármegye következő főispánja nemes és gróf losonczy Gyürky István volt. A Gyürky család 17. századi eredetű, mára kihalt nemesi família. A Gyürkyek első ismert őse 1634-ben gróf Forgách Ádámtól egy házat kapott a Nógrád vármegyei Losoncon, majd királyi jóváhagyással be is költöztek. Innen ered a nemesi előnév. A család a szintén Nógrád vármegyei Kisterenyén (ma Bátonyterenye része) is rendelkezett birtokkal, valamint egy kastéllyal.²⁹ A család a törökök elleni harcokban elért eredményeivel, valamint „dinasztiahűségével” emelkedett ki. A család több főispánt is adott különböző vármegyéknek, de ezek közül csak egy töltött be hivatalt Torontál vármegyében.

Gyürky István (1744–1807) a „behozatali” főispánok sorában az utolsó volt, 1802 és 1807 között töltötte be tisztségét. Életpályája nem volt látványosan emelkedő, fokozatosan kapaszkodott fel a „ranglétrán”. Torontáli főispáni megbízatása előtt előbb másodispán, majd alispán lett több vármegyében, majd udvari szolgálatba került. Főispánként kiváló és megbízható közigazgatási szakember volt, aki egyértelműen a királyi hatalmat testesítette meg a vármegyében, ez azonban már nem érvényesült olyan markánsan, mint korábban. Ennek oka, hogy a vármegyei önkormányzat viszonylag jelentősebb „mozgástérrel” rendelkezett.³⁰

Torontál vármegye történetébe főképp a Béga folyó szabályozása, illetve kotrása, valamint a

²⁸ SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái. I. (Aachs–Bzenszki).* Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, Budapest, 1891, pp. 481–482.

²⁹ KEMPELEN BÉLA: *Magyar nemes családok. IV. kötet (Fa–Házy).* Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1912, pp. 432–433.

³⁰ KALAPIS ZOLTÁN: *Életrajzi kalauz. I. kötet (A–Gy). Ezer magyar biográfia a délszláv országokból.* Forum Kiadó, Újvidék, 2003, 374. p.

városfejlesztés kapcsán írta be magát. A földesurak hatalmaskodásaitól szenvedő dohánykertészek, azaz a „gányók”³¹ jogállásával is foglalkozott, de kevés sikert ért el.

Gróf Gyürky István főispánsága végén egy tragikus csapás is érte Torontál vármegyét. Az 1807. augusztus 30-án délután, a sörháznál lángra lobbant tűz a vármegye székhelyének, Nagybecskerek városának jelentős részét elpusztította. Ekkor semmisült meg a vármegyeháza is. A tűzvészt követően, 1816-ban kezdődött meg az új vármegyeháza felépítése. A munkálatok egészen 1820-ig zajlottak, majd az épületet ünnepélyes keretek között avatták fel.³² A nagy tűzvész után ideiglenesen Nagyszentmiklós (Sännicolau Mare) lett Torontál vármegye székhelye, és a

vármegye pénztárát is ott helyezték el. A megmaradt levéltári anyagot Eleméren (Елемир/Elemir) tárolták.³³

Gróf Iosonczi Gyürky István 1807-ben Becskereken (Nagybecskereken) halt meg, földi maradványait azonban a családi sírboltban, Kisterenyén helyezték örök nyugalomra. Főispánsága „vízvázlat” a torontáli főispánok sorában, hiszen őt követően már Torontál vármegyéből származó nemesek lettek a vármegye „első emberei”. A 19. század már az igazi, „nagynevű” főispánok hivatalviseléséről híres. Ekkor voltak Torontál vármegye főispánjai a Hertelendy, a Karátsonyi, a Rónay, a Dellimanics és a Botka családok jeles férfitagjai.

Torontál vármegye székháza Nagybecskereken

Forrás: Nagybecskerek régen: <http://old-zrenjanin.blogspot.hu/search?updated-max=2014-02-19T20:34:00-08:00&max-results=7&reverse-paginate=true> (Letöltés ideje: 2017. június 17.)

³¹ „A gányó dohánykertész Dél-alföldi (Szeged környéki) neve. Csúfnév. A dohánykertészségnek, azaz idegen, bérelt földön való önálló dohánytermesztésnek – még ha a termést részelték is – a Dél-Alföldön volt a legkorábbi hagyománya és egyben legszélesebb körű alkalmazása. A dohánykertészet az agrárszegénység hatalmas tömegeit foglalkoztatta, akik – a dohánykonjunktúra ingadozása következtében – bizonytalanságban és időnként nyomorban éltek, távol az állandó településektől, piszkos munkát folytatva. A gányó szó eredete ismeretlen, de eredeti jelentése: szegény, semmirekellő. E jelentése következtében alkalmazhatták a kertészek helyi elnevezéseként. A szó szélesebb, csaknem köznyelvi elterjedését Justh Zsigmond Gányó Julcsa c. regénye (1894) segítette, amely a D-alföldi dohánykertészek életét is bemutatja.” ORTUTAY GYULA (szerk.): Magyar néprajzi lexikon. II. kötet (F–Ka). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979, 264. p.

³² „A ma is álló épület építése 1816-ban kezdődött az 1807. évi nagy tűzvész után, amelyben Nagybecskerek szinte teljes központja leégett. A terveket Fischer József építésmérnök készítette. A barokk stílusú épület 1820-ban készült el.” Nagybecskereki Városháza (régii Megyeháza). In: *Műemlékem.hu*, Határeset: <http://muemlekiem.hu/hatareset/Varoshaza-%28regii-Megyehaza%29-Nagybecskerek-2122> (Letöltés ideje: 2017. június 14.)

³³ BOGOLYUB, ALEXICH: *Torontál vármegye története 1779-től 1867-ig*. In: BOROVSKY SAMU (szerk.): *Torontál vármegye. Magyarország vármegyéi és városai*. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912, 449. p.

IV. Felhasznált irodalom

A Hertelendy család, a Hertelendyek információ honlapja: http://hertelendy.pw/content/index.php/Hertelendy_J%C3%B3zsef_1758_-_1827

BOGOLYUB, ALEXICH: *Torontál vármegye története 1779-től 1867-ig*. In: BOROVSKY SAMU (szerk.): *Torontál vármegye. Magyarország vármegyéi és városai*. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912

Budakeszi Város Német Önkormányzata: <http://bvno.hu/hu/ez-lesz-a-tortenelem-oldal/>

CSÉCS TERÉZ: *Gúnyvers radványi György Ferenc királyi biztos búcsúztatására*. In: SZÉKELY ZOLTÁN (főszerk.): *ARRABONA 45/2., A Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Közleményei*. Győr-Moson-Sopron Megyei Önkormányzat – NKA, Nemzeti Kulturális Alapprogram, Győr, 2007

DIÓS ISTVÁN – VICZIÁN JÁNOS (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon. IV. kötet (Gas–Hom)*. Szent István Társulat, Budapest, 1998

FALLENBÜCHL ZOLTÁN: *Mária Terézia magyar hivatalnokai*. Történeti Statisztikai Füzetek 10., KSH, Budapest, 1989

GERŐ LAJOS (szerk.): *A Pallas nagy lexikona. VI. kötet (Elektromos hal–Fék)*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1894

GERŐ LAJOS (szerk.): *A Pallas nagy lexikona. XIII. kötet (Nemes ág–Pillér)*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1896

GYÉMÁNT RICHÁRD: *Nemzetiségi és felekezeti viszonyok a Bánság területén (különös tekintettel a 18. századi betelepítésekre)*. In: KATONA TAMÁS – KOVACSICSNÉ NAGY KATALIN – LACZKA ÉVA ZITA (szerk.): *Vavró István, a tudós és pedagógus: Ünnepi kötet dr. Vavró István professzor 80. születésnapjára*. Magyar Statisztikai Társaság – SZIE ÁJK, Budapest–Győr, 2016

HAJDÚ LAJOS: *II. József igazgatási reformjai Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982

HALMÁGYI PÁL: *Csanád és Torontál vármegye tisztségviselői. 1779–1944*. A Makói Múzeum Füzetek 100., Makó, 2001

KALAPIS ZOLTÁN: *Életrajzi Kalauz. I. kötet (A–Gy). Ezer magyar biográfia a délszláv országokból*. Forum Kiadó, Újvidék, 2003

KALAPIS ZOLTÁN: *Életrajzi Kalauz. II. kötet (H–O). Ezer magyar biográfia a délszláv országokból*. Forum Kiadó, Újvidék, 2003

KEMPELEN BÉLA: *Magyar nemes családok IV. kötet (Fa–Házy)*. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1912

Nagybecskerek régen: <http://old-zrenjanin.blogspot.hu/search?updated-max=2014-02-19T20:34:00-08:00&max-results=7&reverse-paginate=true>

Nagybecskereki Városháza (régii Megyeháza). In: *Műemlékem.hu, Határeset*: <http://muemlekem.hu/hatareset/Varoshaza-%28regii-Megyehaza%29-Nagybecskerek-2122>

Nemzeti Portrétár: <http://www.npg.hu/>

ORTUTAY GYULA (szerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon, II. kötet (F–Ka)*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979

REISZIG EDE: *Torontál vármegye története 1779-ig*. In: BOROVSKY SAMU (szerk.): *Torontál vármegye. Magyarország vármegyéi és városai. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912*

SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái. I. (Aachs–Bzenszki)*. Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, Budapest, 1891

SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái. IX. (Mircse–Oszvaldt)*. Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, Budapest, 1903

TARJÁN M. TAMÁS: *1790. január 28. A „nevezetes tollvonás”. Rubiconline honlap*: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1790_januar_28_a_nevezetes_tollvonas

VARGA É. ÁRPÁD: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája (1850–1992). III. kötet, Arad, Krassó-Szörény és Temes megye, Népszámlálási adatok 1869–1992 között*. Teleki László Alapítvány – Pro-Print Könyvkiadó, Budapest–Csíkszereda, 2000